

Doğumunun 800. Yılında
Hacı Bektaş Veli
Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009)

BİLDİRİLER

T.C. Başbakanlık
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 399
Bilimsel Toplantılar Dizisi: 49

ISBN: 978-975-16-2335-5
İLESAM: 2009.06.Y.0143.389

DOĞUMUNUN 800. YILINDA
HACI BEKTAŞ VELİ
Atatürk Kültür Merkezi 2010
Birinci Baskı • 1000 Adet

Editör: Prof. Dr. Filiz KILIÇ
Düzeltili: Dr. Alev KÂHYA BİRGÜL
Kapak Resmi: Erdoğan YAVUZ

Atatürk Kültür Merkezi
Ziyabey Caddesi Nu:19, 06520 Balgat - Ankara
Tel : 0 312. 284 34 18 - 284 34 25
Belgegeçer : 0 312. 284 34 65
e-posta : gensekreter@akmb.gov.tr
İnternet : www.akmb.gov.tr

**Kapak Tasarımı ve Sayfa Mizampajı
Grafiker**

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
Tel: 0 312. 284 16 39 (pbx) • Faks: 0 312. 284 37 27
E-mail: grafiker@grafiker.com.tr • Web: www.grafiker.com.tr

Baskı ve Cilt

Yeni Reform Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Caddesi, No: 91/2 İskitler - Ankara
Tel: 0 312. 341 20 92 • Faks: 0 312. 341 20 93 • E-mail: reformmatbaasi@ttmail.com

Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli (2009:Nevşehir)
Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, 17-18 Ağustos:2009:Bildiriler / yayına
hızl. Filiz Kılıç - Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2009.
xxx, 440 s.: fotoğ. (kimi renkli), res., hrt., tbl., 24 cm. - (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını;
399. Bilimsel toplantılar dizisi;49).

ISBN: 978-975-16-2355-5

1. HACI BEKTAŞ-I VELİ, 1209-1271
 2. SEMPOZYUM -- TÜRKİYE
 3. BEKTAŞİLİK, TASAVVUF -- TÜRKİYE
 4. HACI BEKTAŞ-I VELİ -- TÜRKİYE -- SEMPOZYUMLAR
- I. Kılıç, Filiz, Prof. dr., yay. haz. II. E.a. III. Dizi.

297.75250

Bektâşi Dervişinin Yol Haritası: Bektaşî Erkânnâmeleri

Ömer FARUK TEBER*

ÖZ

Bektâşîliğin mahiyeti, yapısı ve tarihî inkişafını iyi anlayabilmek ve doğru tespitte bulunabilmek için Hacı Bektâş-ı Velî'nin kendisinden sonra kayda geçirilen ve öğretisinin inanç dokusu ve pratik tezahürlerini yansıtan Bektâşî Erkânnâmelerinin incelenmesi oldukça önemlidir.

Bektaşî Erkânnâmeleri, Bektâşî Tarikatının düzenini sağlayan kurallar ve mensuplarının yaşam biçimini belirleyen uygulamaların yazılı formlarıdır. Bu açıdan bakıldığında, onların Bektâşî öğretisinin genel çerçevesini oluşturan bir tür inanç ve ibâdet ilmihali niteliği taşıdığı söylenebilir.

Bu tebliğde Bektâşî Erkânnâmeleri ile ilgili olarak Sûfî akımlarda Erkânnâme geleneği, Bektâşî Erkânnâmelerinin yazıldıkları dönem, yazılış amaçları, yazıldıkları coğrafya ve muhtevası gibi konular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bektâşi, Erkânnâme, Âdâb, Alevî.

ABSTRACT

“The Roadmap Of Baktashi Darvish: Baktashi Erkannâmas”

In order to understand the structure and historical development of Baktashism and to make correct identifications of it, it is very important to study the Baktashi Erkânnâmas which were recorded after the death of Hadji Baktash Wali and reflected the system of his teachings and practical appearances.

The Baktashi Erkannâmas are the witten forms of the rules that ensure the orders of Baktashism and of the practices that determine the lifestyle of its adherents. In this respect, it may

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Erzurum, e-posta: omerteber@yahoo.com

be argued that they are a kind cathecism of beliefs and rituals constituting the general framework of Baktashi teachings.

In this paper, considering the Baktashi Erkânâmas, the tradition of Erkânâma in Sufi movements, the period in which the Baktashi Erkânâmas were composed, the aims of their composition, the geography where they were written and their contents have been dealt with.

Key Words: Baktashi, Erkânâma, Adâb, Alawi.

Giriş

Safevi Devleti ve kurucusu Şah İsmail, İslâm dünyasına tamamen hakim olan Sünnî bir iktidarla mücadele etmenin yolunun ancak farklı bir mezhep olan Şîî bir ideolojiye sahip iktidarla olabileceğini düşünmüş ve bu uğurda tebaasını oluşturmak üzere Şiiliği ön plana alan Şerhu Hutbeti'l-Beyan¹, Hüsniye², Buyruk³ gibi çeşitli eser-

1 Hz. Ali'ye nispet edilen *Hutbetü'l-Beyân*'ın şerhi olan bu eser, farklı Alevî çevrelerde bilinmekte, saygıyla okunmakta, muhtevası, tarihi gerçekliği ve çelişkileri düşünülmeden çeşitli vesilelerle anlatılmaktadır. Eserin yazıldığı zaman dikkate alındığında (XV. Yüzyılın ikinci yarısı) Anadolu'daki bazı tarikat çevreleri, özellikle Safevî-Şîî propagandasının yapıldığı çevrelerde Hz. Ali'yle ilgili kabullerdeki farklılaşmanın tezahürlerini yansıtan ilk eserlerden olduğu dile getirilmektedir. Eserin, kendisinden sonra yazılan *Buyruk* ve *Faziletname* gibi eserlerle benzer muhtevaya sahip olduğu dikkate alınırca, bu eserin de aynı çevrelere hitap etmek üzere kaleme alınmış olduğu söylenebilir. (Bkz. Seyyid Hüseyin İbn Seyyid Gaybî *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, İnceleme-Metin, (hzl. M. Saffet Sarıkaya), Fakülte Kitabevi Yay. Isparta 2004, önsöz-XV.)

2 Şî'a'ya ait çeşitli inançları Hüsniye adlı bir câriyenin dilinden hasımlarına karşı savunan bu eserin, Şî'a'yı desteklemek ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerini çürütmek amacıyla kaleme alındığı bilinmektedir. Eserde, Hârûn Reşid devrinin en seçkin alimleri olarak tanıtılan Basralı İbrâhim b. Hâlid el-Avnî, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Şâfiî'nin katıldığı münazara iman-küfür, dalâlet-hidâyet, peygamberlerin mâsumiyeti, imâmet meselesi, yetmiş üç fırka içinde kurtuluşa erecek fırkanın hangisi olduğu gibi konular tartışılmış; Ehl-i beyt'e revâ görülen zulümler, Hz. Fâtıma'nın babasının mirasından mahrum bırakılması, Hz. Ali'nin diğer halifelere göre her bakımdan üstünlüğü, Gadîr-i Hum hadisesi, Resûl-i Ekrem'in ölüm hastalığı sırasında hilâfet hakkının Ehl-i beyt'e ait olduğunu yazdırmak üzere kalem kağıt istemesi, Hz. Ebûbekir'in halife seçilmesi gibi konular Şîî telâkkilerin doğruluğunu kanıtlayacak tarzda ele alınmıştır. (Bkz. İlyas Üzüm, "Hüsniye", *DİA.*, C.19, İstanbul 1999, ss.34-35.)

3 Alevî-Bektâşî edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahip olan Buyruk'ların kim tarafından, nerede ve ne zaman yazıldığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Buyruk veya çeşitli adlarıyla bu eserler Safevî Devleti'nin halifeleri aracılığıyla Anadolu'daki taraftarlarının sosyal ve dinî organizasyonlarını gerçekleştirmek üzere bir işlev gördüğü tartışmasızdır. (Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İst. 2002, s.221.)

leri Anadolu'daki taraftarlarına propaganda malzemesi olarak yaymaya çalışmıştır⁴. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti ise, bu propagandaya karşı bir propagandayla cevap vermek zorunluluğunu hissettiği için ulema sınıfını arkasına alarak tepki göstermiştir. Bunun için de en uygun zemin olan ve devlet bürokrasisinin de çoğunlukla mensup olduğu Bektâşî Tarîkatı'nın güçlendirilmesi yoluna gitmiştir⁵. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin desteklediği Bektâşî Tarikatında da Halifebaba ve Dede Baba makamındaki kişiler tarafından birtakım eserler kaleme alınmıştır. Bunların başında da *Bektâşî Erkânnâmeleri* gelmektedir.

Bektâşîliğin mahiyeti, yapısı ve tarihî inkişafını iyi anlayabilmek ve doğru tespitte bulunabilmek için Hacı Bektâş-ı Velî'nin kendisinden sonra kayda geçirilen ve öğretisinin inanç dokusu ve pratik tezahürlerini yansıtan *Bektâşî Erkânnâmeleri*'nin incelenmesi oldukça önemlidir.

Bektâşî Erkânnâmelerinin, Bektâşî geleneğinin ve öğretisinin sürekliliğini sağlayan ana metinlerin başında geldiğini söyleyebiliriz. Bu Erkânnâmeler, dergâhlarda erkân ve ritüellerin yürütülmesinde birin-

Buyruklar, *İmâm Cafer Sâdik Buyruğu*, *Şeyh Safiy Buyruğu*, *Şâh İsmâil Buyruğu* şeklinde isimlendirilmektedir. Yayınlanmış olanların bir kısmı şu şekildedir: *Buyruk*, (derleyen: Sefer Ayetkin), Emek Basım-Yay., Ankara 1958; *İmâm Cafer-i Sadık Buyruğu*, (hızl. Adil Ali Atalay), (Vaktidolu), Can Yay., İstanbul 1993; Mehmet Yaman, *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*, Ufuk Matbaası, İstanbul 1994; *Şeyh Safi Buyruğu ve Rumeli Babagân (Bektâşî) Erkanları*, (hızl. Hakkı Saygı), Saygı Yay., İstanbul 1996; Birdoğan, *Alevî Kaynakları-1-*, s.11; Doğan Kaplan, "Buyruklara Göre Kızılbaşlık", Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008, s.47-54. Buyruklardan ilk defa söz eden Köprülü, bu eseri *Menâkab-ı Evliyâ* olarak değerlendirmektedir. Gölpinarlı'nın bildirdiğine göre Buyruk'ların en eskisi Mevlânâ Müzesi'ne kayıtlı, Bisâtî mahlaslı birisi tarafından yazılmış olan *Menâkubu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*'dir. (Bkz. Abdülbaki Gölpinarlı, *Konya Mevlana Müzesi Yazmaları III*, T.C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., Ankara 1972, s.430; Ayrıca bkz. Aynı Müellif, "Kızılbaş", *İA.*, MEB, Yay., Ankara 1967, VI, 789; Anke Otter-Beaujean, "Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Birkaç Not", *I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri 26-27 Nisan 1993 Antalya*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1995, s.8; Ahmet Taşgın, "Bisâtî, Menâkubu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr", *İslâmiyât*, VI (2003), sy. 3, s.183.

⁴ Alevî-Bektâşî kaynakları ve değerlendirilmesi ile ilgili olarak bkz. Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006.

⁵ Osmanlı Devleti, Bektâşîliği kontrollü bir şekilde destekleyip diğer gayr-ı Sünnî gözükken oluşumları baskı altında tutarak bir bakıma Bektâşîlik çatısı altında toplanmaya zorlamıştır. Bkz. Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik*, Vadi Yay., Ankara 2002, s.147-148.

ci dereceden önemli rol oynamakta; Anadolu ve Balkanlardaki Bektâşî geleneğinin yapısal özelliklerini ve günümüze kadar gelen değişim ve gelişimini ortaya koyan en önemli belgeler arasında yer almaktadır.

Bektâşî Erkânnâmeleri, Bektâşîliğin toplumsal düzenini sağlayan kurallar ve mensuplarının yaşam biçimini belirleyen uygulamalar hakkında bilgi veren eserlerdir. Bu eserlerde Bektâşîlerin nasıl ibâdet ettikleri, âyinlerini nasıl yaptıkları, hangi duâları okudukları, inanç referanslarının neler olduğu gibi birçok konu yer almaktadır. Bu eserler, sadece belirli davranış kalıplarına indirgenemeyecek genişlikte çok zengin bir içeriğe sahip olup, bir Bektâşî dervişine rehberlik edecek yol haritası hüviyetindedir.

Bu tebliğde Bektâşî Erkânnâmeleri ile ilgili olarak Sûfî akımlarda Erkânnâme geleneği, Bektâşî Erkânnâmelerinin yazıldıkları dönem, yazılış amaçları, yazıldıkları coğrafya ve muhtevası gibi konular ele alınmıştır.

1. Sûfî Akımlarda Erkânnâme Geleneği ve İşlevi

Tasavvuf tarihi boyunca sûfiler, kurmuş oldukları yahut müntesibi buldukları tasavvuf öğretisinin uygulandığı düzenli kurumsal yapılar olan tarîkatların kurallarına uygun olarak yaşayagelmişlerdir. Bu kurallar bütünü, tasavvufî yorum ekolleri olan tarîkatların âdâb ve erkânını oluşturur.

Âdâp, “esas, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, saygı, terbiye ve nezaket” gibi anlamlara gelen edep kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı itibariyle “davet, çağrı” manası ifade eden edep, dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel saydığı bütün söz ve davranışları kapsar (Uludağ 1994:414). Hayır ve iyiliğe yöneltmesi bakımından insanın övgüye değer vasıflarına da edeb adı verilmiştir. Âdâb⁶ kelimesi, bir iş veya sanata, bir hal veya davranışa nisbet ve izafe edildiği zaman o alana ait özel kuralları, incelikleri, o konuda uyulması gerekli olan dinî, ahlâkî, meslekî esas ve hükümleri ifade eder (Bayındır, 1988).

Bu şekilde edep, genellikle “ilim” başlığı altında anılan şer’î ilimlerden ve bu ilimlerin konusu olan ibâdet veya muamelat gibi uygula-

⁶ Âdâb, “bilcümle harekât ve muâmelatta ri’âyet olunan usûl-i müstahsene”dir. Bkz. Muallim Nâcî, *Lugat-ı Nâcî*, Asır Matbaası, İstanbul 1332, s.5.

malardan farklı olarak daha geniş ölçüde ahlâkî ve sosyal içerikli bir kavram halinde kullanılagelmiştir (Çağrıncı 1994).

Tarîkat mensupları, söz konusu erkânların zikir, vird, giyim kuşam ve diğer tarîkat cihazlarıyla insan ve eşyaya karşı davranış kuralları oluştururken, *Kur'ân*'ın tavsiye ettiği zikir ve tefekkürü uyguladıkları erkânın merkezine yerleştirmişlerdir. Ancak sûfîler, ifa etmek zorunda oldukları bu ritüellere, tevhid sırrına işaret eden sembolik anlamlar yüklemişlerdir.

Mesela onlar, hemen hemen her devirde mekânın şartlarına göre değişebilen giysilerden (tâc, hırka vs.) sofradaki davranışlarına, sokaktaki yürüyüşlerinden, ellerindeki âsâya, yoldaki selâmlaşmalarına varıncaya kadar günlük hayatlarındaki davranışları, tevhit düşüncesi ekseninde geliştirmiş ve sembolleştirmişlerdir (Kurnaz 2000: 43). Sembolleşen bu du'â, ritüel gibi davranış modelleri ve gelenekleri de tarîkat erkânnâmelerine tarîkatın mürşidi tarafından teferruatıyla kaydedilmiştir.

Sûfîlerin tekke ve toplum içindeki davranışlarıyla ilgili usul ve erkânlar genelde *Âdâb-ı Sûfiyye* yahut *Mi'yâr-ı Tarîkat* denilen eserlerde dile açıklanmıştır. *Adâbu'l-Mürîdîn*⁷, *İrşâd'ul-Mürîdîn*⁸, *Âdâbu's-Seniyye*⁹, *Menâkıb-ı Şerîf*, *Tarîkatnâme-i Pîrân*, *Meşâyih-i Tarîkat-ı Aliyye*¹⁰, *Behçetü's-Seniyye*¹¹, *Dürretü'l-Esrâr*¹² ve *Kenzü'l-Feyz*¹³ gibi sûfi literatürde örnekleri bulunan âdab kitapları, tasavvuf klasiklerinde işlenip ele alındığı gibi yine tasavvuf klasiği kabul edilen *Risâle-i*

⁷ Ebû'n-Necib Abdulkâdir b. Abdullah Sühreverdî, *Âdâbü'l-Mürîdîn*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Dâru'l-Vatani'l-Arabî, Kahire trz.

⁸ Ebû Hafs Şehâbüddîn Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *İrşâdü'l-Mürîdîn*, (çev. Mehmet Emin Fidan), Hâcegan Yay., İstanbul 2004.

⁹ Muhammed b. Hasan Halvetî, *el-Âdâbü's-Seniyye Li-men Yurîdu Tarîka Sâdâti'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba Böl. No:218.

¹⁰ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarîkatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarîkat-i Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290.

¹¹ Muhammed b. Abdillâh b. Mustafa ed-Dimesşkî el-Hânî, *Behçetü's-Seniyye fi Âdâbi't-Tarîkati'l-Aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendiyye*, Matbaatu'l-Meymeniyye, Kahire 1319,

¹² Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullâh b. Abdülcebbar Şâzelî, *Dürretü'l-Esrâr ve Tuhfetü'l-Ebrâr fi Ekvâl ve Ef'âl ve Ahvâl ve Makâmât ve Neseb ve Kerâmet ve Ezkâr ve Da'vat*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire trz.

¹³ Harîrîzâde Muhammed Kemâleddîn Efendî, *Kenzü'l-Feyz fi Sülûki ve Âdâbi't-Tarîkati'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Ef. No:2631.

*Kuşeyrî*¹⁴, *Keşfu'l-Mahcûb*¹⁵, *el-Lumâ*¹⁶, *Cevâmi'u Âdâbi's-Sûfiyye*¹⁷, *Avârifü'l-Ma'ârif*¹⁸, *Istilahât-ı Sûfiyye* veya *Tabakât-ı Sûfiyye* adlarıyla derlenen eserlerin bünyesinde de belli başlıklar altında kısmen veya geniş olarak ele alınmıştır.

2. Erkânnâmelerin Yazıldıkları Dönem

Bektâşî Erkânnâmeleri, Arapça ve Farsçanın yaygın olarak kullanıldığı bir zaman diliminde Türkçe olarak kaydedilerek gelecek nesillere aktarılmış olmaları oldukça dikkat çekicidir.

Balım Sultanın XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başlarında yaşadığı bilinmektedir. Buradan hareketle Bektâşilikte Erkânnâme geleneğini XVI. yüzyıl itibariyle başladığını söyleyebiliriz. Bektâşî Erkânnâmelerinin ortaya çıkışının, Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra Bektâşîliğin "İkinci pîri (piri sani)"¹⁹, kurucusu ve kurumlaştırıcısı olarak kabul edilen Balım Sultân (1462(?)- 1516) vasıtasıyla olduğunu düşünüyoruz.

Balım Sultân, Hacı Bektâş'tan sonra Bektâşîlik için bir dönüm noktası olmuştur. Onun yaptığı önemli iki temel etkinlik vardır. Bunlardan biri Bektâşîliğe ait kuralları derlemesi ve dergâhta bir düzen içerisinde yaşama geçirilmesini sağlamasıdır. Diğeri ise, sözel olan Bektâşî geleneğini düzenleyerek bu geleneğin, yazılı metin haline gelmesine öncülük etmek böylece yapısal olarak Bektâşîliği yazılı kurallara bağlamak olmuştur²⁰.

¹⁴ Abdulkerîm Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991.

¹⁵ Ebû'l-Hasan Ali b. Hucvûri, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982.

¹⁶ Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, *İslâm Tasavvufu: Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar: Lümâ*, (çev. H. Kamil Yılmaz), Altınoluk Yay., İstanbul 1996.

¹⁷ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiye*, Kahire trz.

¹⁸ Ebû Hafs Şehâbüddîn Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları, Avârifü'l-Ma'ârif Tercemesi*, (çev. Hasan Kamil Yılmaz), İrfan Gündüz, Vefa Yay., İstanbul 1990.

¹⁹ Baha Said, "Bektâşîler", *Türk Yurdu*, c. V, sy. 28, İstanbul, Nisan 1927, s.315; Fuad Köprülü, "Bektâş", *İA.*, MEB. Yay., İstanbul 1997, II, 462; Bedri Noyan Dede Baba, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik, Bektâşîlik ve Bektâşîlik Ahlâkı*, (hızl. Şakir Keçeli), Ardiç Yay., Ankara 2006, VII, 279.

²⁰ Balım Sultan, o zamana kadar daha çok köy ve kasabalar civarındaki tekkelerin etrafında, dinî bir taife şeklinde inkişaf eden tarikat teşkilatını şehirleşmiş bölgelere çekerek bir mücerred dervişler teşkilatı vücuda getirmiştir. Hiç evlenmeyerek, tekkelerde yaşayan

3. Erkânnâmelerin Yazılış Amacı

Her öğretinin kendi varlığını sürdürmesi, kuşaktan kuşağa aktarılması ve devamlılığı için yazılı kaynaklara ihtiyacı vardır. Kayıt altına alınamayan öğretilerin sundukları değerlerin, olduğu gibi sahiplenilmesi ve sürdürülmesi zordur. Dolayısıyla hem metnin muhafazası hem de metin bağlamında yenilenme gerçekleştiremeyeceği için ana öğretiden uzaklaşma, değişim ve dönüşüm kaçınılmaz olur. Bu bağlamda Bektâşi Erkânnâmeleri de, mi'yâr-ı tarîkatlar veya âdâb-ı tarîkatlar gibi İslâm tasavvufunun gayesi olan kemâl sahibi insanların oluşturduğu fazîletli toplumlar meydana getirebilmek için yazılmışlardır. Bir başka ifadeyle Bektâşi mürşidleri, kâmil insanlar, mânen olgunlaşmanın ve tevhide ârif olmanın en önemli düstûru olarak ancak âdâb ve usûle riâyet etmeyi bildikleri için bu eserleri yazmışlardır (Teber, 2008: s.28).

Aralarında birtakım farklılıklar olmakla birlikte Erkânnâmeler, tüm Bektâşîler için aynı amaca yönelik olarak yazıldığı ve okunduğu bilinmektedir. Bu tarihî belgeler/eserler, dinin kurallarının toplumun kültürüne ve yapısına nasıl uyarlandığını incelemek açısından oldukça kayda değerdirler. Bunlar, mahiyetindeki evrensel ahlâkî ilkeler yönünden de herkesin paylaşacağı bir zenginlik olarak kabul edilmelidir.

4. Erkânnâmelerin Yazıldığı Coğrafya

Bektâşîliğin yalnız Anadolu ve Rumeli'de değil Balkan ülkelerinde de etkin bir nüfûza sahip olduğu ve bu bölgenin İslamlaşmasında önemli bir rol oynadığı bilinmektedir²¹. Osmanlı Devleti'nin destekleyerek

bu dervişler, terk ve tecrit alameti olmak üzere, kulaklarına demir halkalar olan mengüş takmışlardır. Balım Sultân'ın yaptığı bir çok islahattan sonra, biçimsel olarak örgütlenmiş Bektâşi tarîkatı, Dedelerin temsil ettiği Mücerred (Yol evlâdı) ve Çelebilerin temsil ettiği (Bel evlâdı) şeklinde iki gruba ayrılmıştır. (Bkz. Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, s.64-67; Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açıdan Alevîlik-Bektâşîlik*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.49-50).

²¹ Bektâşîliğin coğrafi yayılım konusunda ayrıca bkz. Ö. Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s.253-279; Hüseyin Özcan, "Bektâşîliğin Sosyo-Kültürel Çevresi", *HBVAD*, yıl: 8, 22 (Yaz 2002), s. 144; Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşîlik*, Simurg Yay. İstanbul 2003, s.191-193; Hamza Aksüt, *Anadolu Alevîliğinin Sosyal ve Coğrafi Kökenleri*, Art Yay., Ankara 2002; Ahmet T. Karamustafa, "Kalenderler, Abdallar, Hayderiler: 16. Yüzyılda Bektâşîliğin Oluşumu", (çev. Derya Öcal), *HBVAD*, 11 (1999), s. 62.

ve birçok imtiyazlar vererek Bektaşî Tarikatı yoluyla resmî ideolojisini benimsemeye yönlendirdiği dervişler, Bektâşî Erkânnâmelerinin muhatapları olmuşlardır. İnsan sevgisiyle donanmış, seçkin bir topluluk oluşturan Bektâşîler, Anadolu ve Balkanların merkezi bölgelerinde yerleşmiş ve bizzat Osmanlı resmî makamlarınca tasvip edilen Bektâşî Erkânnâmelerine muhatap olmuşlardır. Öte taraftan Osmanlı belgelerinde dışlayıcı anlamda, Rafizî, mülhid, zındık söylemleriyle anılan Kızılbaş zümreler²² ise, Buyruklar'a muhatap olmuşlardır. Buyruklar'da yer alan inançlar ve pratik uygulama örnekleri ise, gelişmiş, yerleşik bir toplumun yazılı teolojisi gibi, birtakım kurallar, prensipler haline getirilmiş değillerdir (Ocak, 1996: 78).

5. Erkânnâmelerin İçeriği

Bektaşî Erkânnâmeleri, Bektâşî Tarikatının düzenini sağlayan kurallar ve mensuplarının yaşam biçimini belirleyen uygulamaların yazılı formlarıdır. Bu açıdan bakıldığında, onların Bektâşî öğretisinin genel çerçevesini oluşturan bir tür inanç ve ibâdet ilmihali niteliği taşıdığı söylenebilir.

Sözkonusu eserlerde İslâm dininin inanç esaslarını oluşturan Tevhid, Nübüvvet ve Ahiret genel İslâm düşüncesine uygun olarak ana hatlarıyla yer almıştır. Bu şekilde diğer tasavvufî oluşumlarda da görüldüğü gibi, Bektâşîlik tarikatı mensupları tarafından bilinmesi gereken temel inanç esasları merkeze alınmıştır. Öte taraftan bu eserlerde İslâm kültür tarihinde cereyan etmiş felsefi ve kelâmî tartışmaların izleri de görülmemektedir.

Bektâşî Erkânnâmelerinde ameli boyut üzerinde önemle durulan bir konudur. Bu eserlere göre ibadet ve kulluk, aslında Allah'ın rızasını kazanmak ve ona yaklaşmak içindir. Erkânnâmelere göre bir Bektâşî

²² "Kızılbaşlık Türk tarihinin önemli göç dalgalarından birisinin sonucu olarak ortaya çıkmış olan, temelinde Türk kültürü, vahdet-i vücud görüşünü benimseyen, fazla mezhep kaygısı taşımayan sülûkîler yoğunlaşmış yüzeysel bir Müslümanlık ve yoğun Ehl-i Beyt sevgisi olan sosyo-politik bir farklılaşma hareketidir." Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslâmiyât*, VI, sy. 3, Temmuz-Eylül (2003), s.111. Kızılbaşlık farklılaşması için bkz. Ömer Faruk Teber, "XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması," (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.

dervîşi, şekli ibâdetlerin yanı sıra, ihlas, huşû, Allah sevgisi ve korkusu gibi gönül hallerini; sabır, şükür, tevazu, cömertlik, af, merhamet gibi ahlâk esaslarını ilke edinmelidir. Kalp temizliğine, ruhun olgunlaşmasına vesile olan ve sonuçta insanı Allah'a yaklaştıran her türlü iyi hal ve davranışları ibâdet saymalıdır. İbâdetlerin bâtinî özellikleri, ruhu ve özü üzerinde de durmalıdır.

Bektâşî Erkânnâmelerinin vazgeçilmez öğelerinden birisi de tasavvufî yönüdür.

Tasavvuf ve tarîkatler dünyaya ve olgulara nasıl bakılması gerektiğine dair belli bir bakış açısı ve neyin nasıl yapılmasına dair yöntem ve öneriler içermektedirler. Sûfiler, bağlı buldukları tarîkâtın kurallarına uygun olarak yaşarlar. Bu kurallar bütünü o tarîkâtin âdâb ve erkânını oluşturur. Erkânnâmeler de Bektâşî tarîkatinin kural ve kaidelerini içeren metinlerdir. Bu metinler sadece inanç ve ibâdetle ilgili bilgileri değil, tasavvufî neşeyi de içermektedir. Şu dörtlük Erkânnâmelerin tasavvufî boyutunu özetler niteliktedir;

Bism-i Şâh, hamden lillâh, vâsıl-ı dîdâr-ı Hakk olduk bugün.

Küll-i müşkil-hâl olub, esrâr-ı Hakk olduk bugün.

Bâde-i 'aşk-ı ilâhî şükür-nûş kıldık bugün,

Mâsivâdan el çekip mest-ebed olduk bugün²³.

Erkânnâmelerde, Ahmet Yesevî'nin kaynağını Hz. Ali'ye kadar dayandırdığı Dört Kapı Kırk Makâm anlayışı tüm unsurlarıyla birlikte işlenmiştir. Ahlâkî unsurlar da yine Erkânnâmelerin önemli bir parçasıdır:

Erkânnâmelerde yer alan "Ahitnâme"ler, insana saygı düsturuna dair oldukça net örnekler sunmakta ve bir müridin ahlâkî açıdan hangi sorumlulukları yerine getirmesi gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunlar bir anlamda davranışların temel ölçütlerini oluşturmaktadır. Buna göre kişi;

- 1- Kendisine, Hz. Peygamber'e ve Allah'a karşı hoş olmayan sözlerden, Yaratıcıya eksiklik atfeden düşüncelerden sakınmalıdır.

²³ Hacıbektaş İlçe Halk Ktph. *Erkânnâme*, No:36, vr.110a.

2- Alimler, şeyhler, müfessirler, muhaddisler ve müctehitler gibi dinî önderler hakkında yalan yanlış konuşmamalı, hata, hile ve riya ile haklarında kötü zanda bulunmamalıdır.

3- Sahabeler, din, kitap ve mezhep sahipleri ile insanların inandıkları kutsal değerler hakkında sövgü, yergi ve kötüleme amaçlı sözlerden kaçınmalı; onlar hakkında ileri geri konuşmamalı, iftira ve bühtanda bulunmamalıdır²⁴.

4- Etrafındaki insanları küçük görmek, cehaletle suçlamak, tekfir etmek, kötülemek, onlara sert çıkmak, kusurlarını ortaya dökmek, haklarında yalan konuşmak, tan ve lanet etmek gibi kötü davranışları terk etmelidir.

5- İnsanları azarlamak ve onlara sert çıkmak yerine onlara güzel davranmalı; rezil etmek, cehaletlerini yüzüne vurmak ve utandırmak yerine gerekli nasihatlarla güzelce uyarmalıdır.

6- İnsanları tahkir etmemeli taltifte bulunmalı; eziyet etmek, üzme ve kederlendirmek yerine sevindirmeli; yalan konuşmamalı, haklarında hüsn-ü zan beslemeli, söz ve davranışları iyiye yormalı ve yorumlamalıdır.

7- Tekfir etmekten kaçınmalı, kötü söz söylemek ve kusurları ortaya dökmek yerine hayır duada bulunmalıdır.

8- Kendini büyük görmek yerine tevazu göstermeli ve tenezül etmeli; öfke ve kırgınlık yerine sabır ve toleranslı olmalı; herkese ayırmaksızın iyilikle muamelede bulunmalı; kötülemek yerine övgüyle karşılık vermeli, zor kullanmak ve zorlamak yerine ricada bulunmalıdır²⁵.

9- Her durumda hilm ve sükûnet sahibi, malında cömert, sözünde güvenilir ve dürüst, güler yüzlü, kerâmet sahibi, inancı sağlam, görüşünde temkinli, tatlı sözlü, adil, itidal ve her halükarda iyi hal üzere olmalıdır²⁶.

10- İbadetleri de riya ve gösterişsiz bir şekilde yapmalı, içinde bulunduğu toplulukta kazanacağı mevki ve statüyü tümüyle güzel ahlâk zeminine oturtmalıdır.

²⁴ Hacıbektaş İlçe Halk Ktph. *Erkânnâme*, No:36, vr. 192b-195a; A. Rif'at, *Mir'âtü'l-Makâsîd*, s.301-302.

²⁵ Hacıbektaş İlçe Halk Ktph. *Erkânnâme*, No:36, vr. 192b-195a.

²⁶ Hacıbektaş İlçe Halk Ktph. *Erkânnâme*, No:36, vr. 192b-195a; A. Rif'at, *Mir'âtü'l-Makâsîd*, s.301-302.

11- Herhangi bir kişiye karşı zulm ve ezada bulunmamalı, onu sıkıntıya düşürmemeli, beddua, haset ve iftiraya başvurmamalıdır. Fitne ve fesada sebebiyet vermek, emanete hıyanet etmek, ulû'l-emre itaat etmemek, ana-babaya muhalefet etmek, dini terk etmek, fakirlere ve düşkünlere hakaret etmek, gelenek ve göreneklere mugayir davranmak, güvenliği ihlal etmek, insanların mallarını çalmak, kibir göstermek ve böbürlenmek, rüşvet almak, cimrilik ve çekememezlik etmek, öfke ve hiddete başvurmak, yalan ve inat ile karşı koymak gibi davranışlar, Bektâşîlik mensubu bir kimsenin mutlak sûrette terk etmesi gereken davranışlardır²⁷.

Erkânnâmelerin muhtevası içerisinde ayrıca mürşid-mürîd ilişkisi, ikrâr ayini, dâr-ı Mansûr ve Bektâşî sisteminde yer alan Tâc, Hırka, Post, Teslim Taşı, Tığ-ı bend, Mengüş gibi semboller detaylarıyla birlikte ifade edilmiştir.

Bektâşîlikte diğer esmâ tarikatlarında rastlanan seyr-i sülûk, ezkâr ve evrâd gibi temel unsurlar yerine bunları da içeren Tercümânlar ve Gülbanklar'ın olduğu bilinmektedir. Yani Bektâşîlikte Allah'a belli bir zikir ve evradla değil, ancak aşk, inâbe ve ikrâr ile ulaşılır (Fığlalı, 1996: 216).

Bektâşî dervîşinin tasavvuf evreninde en çok yer alan ritüellerin ayrılmaz parçası, "Tercümânlar", "Gülbanklar", "Tekbirler" ve "dualar da yine Bektâşî Erkânnâmelerinde önemli bir yer tutar.

Sonuç olarak, Bektâşî Erkânnâmelerinde İslâm'ın bir çatı kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu ise İslâm'ın sadece bir din olarak kabulünü ifade etmekle kalmamakta, ayrıca bu dinin temel inanç esaslarının ana hatlarıyla öğrenilmesi ve uygulanmasının gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

²⁷ Erkânnâmede bu konu güzel ve ahenkli bir ifadeyle şöyle dile getirilir: "...kendinden büyük olana hizmet ve hürmet ve küçük olana riâyet ve izzet etmelidir, daima doğru harekette bulunup, yoldan sapmamalıdır. Ve hakkı Hak, bâtili bâtil bilmektir. Ve herkesi öz kendi vücudu gibi bilmelidir ve öylece sevmelidir. Zira sairin vücudun bir 'azadır. Bir aza ile tek mil şahıs olmaz. Ve bir kanat ile kuş uçmaz. Kâffe-i nâssı aynı sever isen tek mil aza olursun eğer sevmez isen noksan aza kalıp bir kanatlı kuş gibi havadan düşerek dikenlerde kendini bin meşakkatte görürsün. İmdi vücudun nasıl acırsın, acımalı. El-hasil kimseye azap ve meşakkat ve ukubet rencide etmemelidir. Ve gönül kırmamalıdır. Zira gönül beytü'llahtır. Hak evini yıkmış olursun. Ve kerâmet satmamalıdır". Bkz. Hacıbektaş İlçe Halk Ktph. Erkânnâme, No:29, vr.20ab.

Kaynaklar

- Aksüt, Hamza (2002), *Anadolu Alevîliğinin Sosyal ve Coğrafi Kökenleri*, Ankara, Art Yay.
- Baha Said (1927), "Bektâşiler", *Türk Yurdu*, V, 28: İstanbul.
- Barkan, Ö. Lütü (1942), "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II:253-279, Ankara.
- Bayındır, Abdulaziz (1988), "Âdâb", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, I : 334, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Buyruk, (1958), (Derleyen: Sefer Âytekin), Ankara, Emek Basım-Yay.
- Çağrıncı, Mustafa (1994), "Edep", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, X: 413-414, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Erkânnâme*, Hacıbektaş İlçe Halk Ktph. Yazmalar No:36.
- Faroqı, Suraiya (2003), *Anadolu'da Bektâşîlik*, İstanbul, Simurg Yay.
- Gaybî, Seyyid Hüseyin İbn Seyyid (2004), *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, İnceleme-Metin, (hızl. M. Saffet Sarıkaya), Isparta, Fakülte Kitabevi,
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1967), "Kızılbaş", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 789-795, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1972), *Konya Mevlana Müzesi Yazmaları III*, İstanbul, T.C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay.
- Gümüšoğlu, Dursun-Rıza Yıldırım (2006), *Bektâşî Erkânnâmesi*, İstanbul, Horasan Yay.
- Hucvûrî, Ebû'l-Hasan Ali (1982), *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay.
- İmam Cafer-i Sadık Buyruğu (1993), (Haz. Adil Ali Atalay) (Vaktidolu), İstanbul, Can Yay.
- Kaplan, Doğan (2008), "Buyruklara Göre Kızılbaşlık", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Konya
- Karamustafa, Ahmet (1999), "Kalenderler, Abdallar, Hayderiler: 16. Yüzyılda Bektâşîliğin Oluşumu", (çev. Derya Öcal), *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 11: 61-68, Ankara.
- Köprülü, Fuad (1997), "Bektâş", *İslâm Ansiklopedisi*, II, 462, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Kurnaz, Cemal, Mustafa Tatcı, Halil Çeltik (2000), "Türk Edebiyatında Mi'yâr Geleneği İçinde Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin Hurde-i Tarikat'ı", *Tasavvuf*, 3: 43-63, Ankara, s.43.
- Kuşeyri, Abdülkerim (1991), *Kuşeyri Risâlesi*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergah Yay.
- Kutlu, Sönmez (2006), *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*, Ankara, Ankara Okulu Yay.

- Muallim Nâcî (1332), *Lugat-ı Nâcî*, İstanbul, Asır Matbaası.
- Noyan, Bedri Dede Baba (2006), *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik, Bektâşîlik ve Bektâşîlik Ahlâkı*, (hızl. Şakir Keçeli), Ankara, Ardıç Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1996), *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul, Dergâh Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2002), *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Onat, Hasan (2003), "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslâmiyât*, VI, 3:111-126.
- Otter, Anke-Beaujean (1995), "Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Birkaç Not", *I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri 26-27 Nisan 1993*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.
- Özcan, Hüseyin (2002), "Bektâşîliğin Sosyo-Kültürel Çevresi", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 22: 141-148, Ankara.
- Sarıkaya, M. Saffet (2002), *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.
- Savaş, Saim (2002), *XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik*, Ankara, Vadi Yay.
- Sezgin, Abdülkadir (2002), *Sosyolojik Açıdan Alevîlik-Bektâşîlik*, Ankara, Yeni Türkiye Yay.
- Sühreverdi, Ebû Hafs Şehâbüddîn Ömer b. Muhammed (1990), *Tasavvufun Esasları, Avârifü'l-Ma'ârif Tercemesi*, (çev. Hasan Kamil Yılmaz), İrfan Gündüz, İstanbul, Vefa Yay.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiye*, Kahire.
- Şeyh Safî Buyruğu ve Rumeli Babagân (Bektâşî) Erkanları (1996), (hızl. Hakkı Saygı), İstanbul, Saygı Yay.
- Taşgın, Ahmet (2003), "Bisâtî, Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr", *İslâmiyât*, VI, 3: 183-185.
- Teber, Ömer Faruk (2005), "XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Teber, Ömer Faruk (2008), *Bektâşî Erkânnâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara, Aktif Yay.
- Tûsî, Ebû Nasr Abdullah b. Ali (1996), *İslâm Tasavvufu: Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar: Lümâ*, (Çev. H. Kamil Yılmaz), İstanbul, Altınoluk Yay.
- Uludağ, Süleyman (1994), "Edep", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, X: 414-415, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Üzüm, İlyas (1998), "Kültürel Kaynaklarına Göre Alevî İnançları ve İbadet Anlayışları", *Köprü Dergisi*, 62: 3-9.
- Yaman, Mehmet (1994), *Erdebilli Şeyh Safî ve Buyruğu*, İstanbul, Ufuk Matbaası.

Mezarlık